

PRETORIA KRY NOU HANGENDE WINKELS

DIE hangende winkels van Pretoria." Hierdie beskrywing sal nogal passend wees vir 'n ultra-moderne nuwe gebou wat tans ten koste van 'n halfmiljoen pond in die Hoofstad verrys.

Die eenaars, die Polisie-voorsieningsfonds, het blykbaar aan die argitek, mnr. Norman Eaton, vrye teuls gegee en in die plek van die ou Polleys-hotel neem nou 'n gebou vorm aan wat tref deur 'n hele reeks nuwighede wat nog nie in Suid-Afrika gesien is nie. Een van die eenaardigste effekte word bereik deur die massiewe pilare nie aan die tussenvloere te laat raak nie, met die gevolg dat dit lyk asof die vloere in die lug hang.

mens feitlik dwarsdeur die gebou kyk. Die vloer van die deurloop sowel as die pilare is versier met mosaïek en marmer en die geheel sal 'n kleur-

Die winkels op die grondverdieping is met glas van mekaar geskei sodat volle indruk skep wanneer die winkels eers hulle vrugte, blomme en gekleurde ware uitstal.

Die gebou lyk van buite soos 'n boekrak waardeur pilare loop. Aan die Schoemanstraat-kant word 'n aantal verdiepings opgerig wat die boekrak-glaskas-idee nog verder voer. Ook kantore sal van mekaar geskei word deur glasmure. Dit is derhalwe maklik om die mure te verskuif om sodoende die kantore groter of kleiner te maak.

Sodra hierdie gedeelte van die gebou voltooi is, sal dit betrek word deur die personeel van die Polisie-hoofkwartier.

— *Dagbreek en Sondagnuus*, 13/4/1958.

DIE GENOOTSAP OUD PRETORIA SE TIENJARIGE BESTAAN - 'N OORSIG

NOU dat die Genootskap Oud-Pretoria tien jaar lank bestaan is dit miskien tyd om te besin, om nate dink oor die werk wat die Genootskap in die tien jaar verrig het; oor die mislukkings en suksesse van sy optrede; oor die betekenis daarvan in die samelewing van Pretoria; ook oor die kritiek wat dikwels van verskillende kante gelug word; ja selfs oor die vraag of die vereniging 'n bestaansreg het of nie. Hier gaan dit egter nie daarom om die hand in eie boesem te steek nie en om te ontleed wat die

reg en verkeerd in die optrede van die Genootskap Oud-Pretoria was nie. Hier slegs 'n oorsig van die werksaamhede van tien jaar — en die leser moet dan maar self oordeel.

Daar was niks skouspelagtigs in die ontstaan van die Genootskap Oud-Pretoria nie. Op 22 Maart 1948 het 'n twaalfstal persone in die huis van dr. W. Punt in Muckleneuk byeengekom om die wenslikheid te bespreek van „'n vereniging, genootskap, komitee of ander liggaam wat die voortou sou neem met alle navorsing aangaande die geskiedenis van Pretoria.” Wat die direkte aanleiding was en van wie die inisiatief uitgegaan het— daaroor swyg die notule. Blykbaar was die hele opset aanvanklik maar vaag. Daar is op hierdie stigtingsvergadering gedink aan en gepraat oor: die aanstaande eeufees van Pretoria wat toe nog sewe jaar in die verskiet was; geskiedkundige geboue wat sonder die minste piëteitsgevoel gesloop word; oudhede wat verlore gaan; historiese materiaal en gegewens wat weens verwaarlosing aan vernietiging blootgestel word. Hoe ook al in die onsekere rondgetas is, alle aanwesiges was klaarblyklik vervul van die besef dat die verlede van die hoofstad meer aandag moet geniet en dat 'n organisasie noodsaaklik is. Daar is dan ook eenparig besluit om oor te gaan tot die stigting daarvan.

'n Voorlopige komitee bestaande uit mnr. (tans dr.) W. Punt, dr. C. Beyers, prof. A. N. Pelzer en mnr. H. P. H. Behrens het kort hierna 'n konsepgrondwet opgestel wat met enkele wysigings later aangeneem is. Hiervolgens is die benaming *Genootskap Oud-Pretoria* vasgestel. En die doeleindes daarvan staan in verband met: „histories belangrike geboue en plekke”, „geskiedkundige voorwerpe”, „dokumente of voorwerpe van geskiedkundige belang”, „geskiedkundige feesvierings” en die „verlening en verandering van geskiedkundige benaminge”.

So het die Genootskap Oud-Pretoria dan vorm aangeneem en met sy seifopgelegde taak begin, met dr. W. Punt as ywerige voorsitter wat hy nog vandag is; d.w.s. hy is vandag nog voorsitter en hy is vandag nog ywerig. Dit was van die begin af duidelik dat die liggaam weinig vermag sonder medewerking van die Stadsraad van Pretoria. Gelukkig is die medewerking en erkenning van die kant van die Raad spoedig verkry. Die Stadsraad steun die Genootskap geldelik, het 'n verteenwoordiger op die bestuur en die burgemeester funksioneer oor as ere-president. Oor die tien jaar was die samewerking met die Stadsraad altyd baie hartlik.

Om al die werksaamhede van die tien jaar te bespreek is nie doenlik in 'n artikel van hierdie omvang nie. Daar word dus net enkele grepe gedoen.

Die Genootskap het sy intrede in die publiek geneem met 'n openbare vergadering in Augustus 1948 by welke geleentheid professor S. P. Engelbrecht 'n lesing oor die geskiedenis van Pretoria gehou het. Trouens die Genootskap het altyd as een van sy belangrikste take gesien die bekendstelling van die kleurryke geskiedenis van die stad aan die gewone inwoner

van Pretoria. Verskeie dergelike lesings is later gehou: in 1949 dr. J. H. Breytenbach oor die herkoms van die straatname van Pretoria-sentraal; in 1951 nogeens prof Engelbrecht oor die geskiedenis van Kerkplein; in 1956 mnr. H. M. Rex oor die kerkplaas Elandspoort; dit benewens verskeie ander onderwerpe op openbare vergaderings waarby die geskiedenis van Pretoria noodwendig ter sprake moes kom.

Op die gebied van plekname (veral straatname) het die Genootskap oor die jare veel en na ons mening verdienstelike werk gelewer. As beleid is vasgelê dat die Genootskap teen die willekeurige verandering van plekname gekant is. By geval van duplisering is verandering egter noodsaaklik, en dit het veelvuldig voorgekom so dikwels van die buitestedelike gebiede by die stad ingelyf is. Die Genootskap was ook sterk verteenwoordig op 'n spesiale komitee van die Stadsraad wat hierop ingegaan het. In die meeste gevalle is die aanbevelings van die Genootskap aanvaar. Die uitgangspunt was altyd dat die oudste naam gehandhaaf moet word en dat 'n nuwe naam gesoek moet word in die verlede van die bepaalde gebied—en veral dat sover moontlik nog lewende persone nie vernoem moet word nie.

Hierdie laaste was ook die uitgangspunt vir die naamgewing in nuwe stadswyke, wat feitlik konsekwent na die Genootskap verwys word. So was die Genootskap verantwoordelik vir die meeste straatname in Waltloo, 'n naam deur die Genootskap voorgestel; in Groenkloof, ook 'n naam deur die Genootskap aanbeveel in plaas van die eerste benaming Klapperkop; in Kirkness, 'n naam waarteen die Genootskap protesteer het; in Lukasrand, ook 'n naam deur die Genootskap voorgestel vir die nuwe wyk wat op Muckleneukheuvel uitgemeet is. En nog verskeie ander.

Daar is ook ernstige pogings aangewend om die herkoms van al die straatname van Pretoria na te vors en die geskiedenis daarvan te skryf. Baie gegewens is ingesamel, maar weens gebrek aan kantoorfasiliteite en iemand wat hom voltyds aan 'n dergelike navorsing kan wy, is die taak nog nie afgehandel nie.

In 1950 het daar gevaar bestaan dat die bekende paar eikebome in Visagiestraat, die enigste wat oorgebly het van 'n hele straatbeplanting uit die vorige eeu, sou verwyder word. Na vertoë tot die Stadsraad het die parke-afdeling egter hulle besluit in hersiening geneem en die twee bome staan vandag nog.

Sedert dieselfde jaar het die Genootskap Oud-Pretoria met verskeie liggame saamgewerk om die Ou Goewermentsgebou tot 'n historiese monument verklaar te kry en het dan ook op die Ou Raadsaal-bewaringskomitee gedien. Nou verbonde hiermee was proteste teen verandering van Kerkplein soos deur die Holford-plan beoog. Die Genootskap het daarop gestaan dat die historiese karakter van Kerkplein nie verder geweld aangedoen moet word nie. Dit val saam met vertoë vir die verskuiwing van die Krugerstandbeeld na die sentrum van Kerkplein, waarin die

Genootskap veral die Krugergenootskap heelhartig gesteun het. Dit alles is met sukses bekroon. Kerkplein is nie verander nie en die Krugerbeeld staan in die middel daarvan. Hier dien egter daarop gewys te word dat die Genootskap Oud-Pretoria nie in beginsel teen die Holfordplan gekant is nie. Veral word verwelkom die idee van 'n rustiger kerkplein met verwydering van die verkeer soveel moontlik, veral die busverkeer.

'n Aanverwante saak wat later — in 1954 — op die voorgrond gekom het, staan in verband met die nuwe gebou van die Provinsiale Administrasie van Transvaal wat tans opgerig word. Die Genootskap het onmiddellik, by wyse van 'n openbare vergadering en vertoë tot die Administrateur, beswaar gemaak teen die oorspronklike afmetings van die nuwe gebou, as iets wat die Ou Goewermentsgebou sou oorskadu en die karakter van Kerkplein geweld aandoen. Ook hierin is hy gesteun deur etlike ander liggame. Die protes het egter geen sukses gehad nie. Maar die protes staan nog; en die gebou staan nog nie.

Iets wat wel sukses gehad het en 'n aangenamer gevoel nagelaat het, is 'n versoek aan die Provinsiale Administrasie dat die Republikeinse gewelstuk aan die Ou Goewermentsgebou wat tydens die Tweede Vryheidsoorlog, of kort daarna, deur die Britse wapen vervang is, weer aangebring moet word. Hierop was die antwoord ja, sonder meer. Die Britse wapen is versigtig uitgehaal en in die Transvaalse Museum weggehoor. Daarna is die ou Transvaalse wapen met byversierings presies nagemaak deur 'n kunstenaar en volgens die beste metodes van die hedendaagse tegniek in die gewel aangebring — en op paslike wyse deur die Provinsiale Administrasie onthul.

Vertoë tot die Spoorwegadministrasie om behoud van die bekende Zasm-geboue in Paul Krugerstraat, en voorstelle om daarin die spoorwegmuseum te huisves, het weer geen sukses gehad nie. Die geboue staan nog maar sal mettertyd plek maak vir 'n moderne gebou. Op 'n laaste versoek dat die nuwe gebou die naam van die Zasm-gebou moet dra, het nog geen antwoord gekom nie.

Ander ou geboue wat die Genootskap na aan die hart lê is die Staatsmodelskool en die Staatsgimnasium en in 'n mindere mate ook die Operagebou. Voorstelle is gedoen om die eers- en laasgenoemde van die geboue tot historiese monumente verklaar te kry. Dit lyk asof die poging sal slaag, veral wat die Staatsmodelskool betref.

In 1953 het dit onder die aandag van die bestuur gekom dat die perseel op die hoek van Skinner- en Paul Krugerstraat, met die geskiedkundige ou huisie daarop, te koop is. Daar is vasgestel dat die huis die oudste nog bestaande huis in Pretoria is en dat dit gebou is deur die Portugese handelaar Bras Perreira waarskynlik aan die einde van die jare sestig van die vorige eeu. Aangesien die huis verteenwoordigend van die tipe huis van ou Pretoria is, is besluit om dit vir die nageslag te red.

Hieruit is egter 'n groter idee gebore, n.l. die oprigting van 'n ope'lug-museum waar verskillende dergelyke huise opgerig kan word. Oor die

geskiedenis van hierdie projek sal hier nie uitgewy word nie. Etlike verhoë is tot verskillende offisiële instansies gerig en verskeie openbare vergaderings is gehou. Die Stadsraad is die idee goedgesind en het 'n pragtige stuk grond in die Fonteine-vallei daarvoor beskikbaar gestel en daar word op die oomblik nog pogings aangewend om geldelike steun te kry en 'n behoorlike beherende liggaam saam te stel. As die projek slaag sal die Genootskap Oud-Pretoria vir homself 'n onsterflike monument opgerig het en die land iets van ontskatbare waarde besorg het.

Gedurende die Van Riebeeckfeeste het die Genootskap aangedring op twee plekname om die jaar te gedenk: die Marie van Riebeecklaan en die Van Riebeeck-reservaat. Die onthullingsplegtigheid van die naamplate is deur die Genootskap georganiseer.

Tydens die eeufees van Pretoria was die Genootskap Oud-Pretoria verteenwoordig op verskeie komitees en was besonder bedrywig. Verskillende voorstelle in verband met die feesvierings is aangeneem. So is die murasie van Lucas Bronkhorst se huis in die Fonteinedal — die eerste huis wat in die omgewing van die Latere Pretoria gebou is, gemerk en omhein en van 'n paslike naamplate voorsien. Etlike jare vantevore het die Genootskap alreeds die murasie en die oorblyfsels van die tuin opgespoor. 'n Spesiale onthaal aan alle ou inwoners van Pretoria is deur die Stadsraad aangebied. In samewerking met die A.N.V. is 'n rondrit per bus deur Pretoria georganiseer waartydens die belangrikste historiese besienswaardighede besigtig is. 'n Pragtige skild as wisseltrofee vir die mooiste laerskooltuin is hierdie jaar ingestel. Die doel van hierdie kompetisie is om by die kinders 'n liefde vir inheemse plantegroei aan te kweek. Dit word elke jaar 'n meer gesogte trofee onder die skole. Ook is 'n praguitgawe van die kwartaalblad „Pretoriana” uitgegee wat seker 'n belangrike plek onder die publikasies van hierdie jaar inneem. In hierdie jaar het die Genootskap Oud-Pretoria ook sy wapen in gebruik geneem. Dit is in hoofsaak 'n ontwerp van die voorsitter, dr. Punt, waarin die verlede van die stad sowel as die bande met die stamland Nederland treffend tot uiting kom.

Oor „Pretoriana” dien iets meer gesê te word aangesien dit die eintlike mondstuk van die Genootskap Oud-Pretoria en miskien die mooiste prestasie van die tien jaar is. Die geestelike vader is dr. J. Ploeger wat in 1951 met die voorstel tot die oprigting daarvan voor die dag gekom het. Hy self was die eerste redakteur tot September 1952 toe dr. T. S. van Rooyen van hom oorgeneem het om weer in 1956 deur mnr. H. M. Rex vervang te word. Oor die jare het „Pretoriana” ontwikkel tot 'n blad waarop elke Pretorianer trots behoort te wees. Geen ander stad in Suid-Afrika beskik oor 'n blad van dié aard nie.

Dit dan is die belangrikste prestasies oor tien jaar. Die Genootskap Oud-Pretoria gaan voort op sy weg, en hoop alleen om al gaande meer steun en meer belangstelling van die publiek van Pretoria te kry.

— F. J. DU T. SPIES.

DIE Z.A.S.M.-HUIS

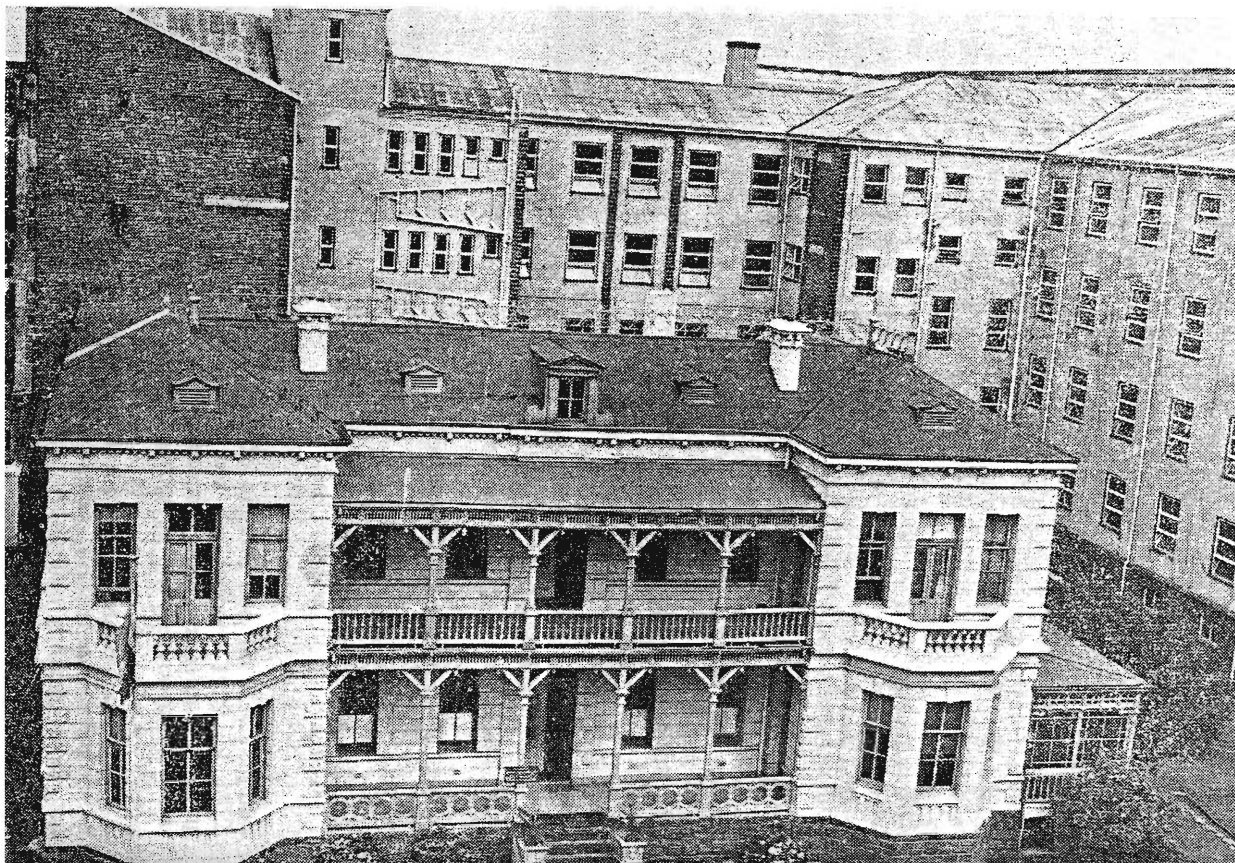
DIT het al kenmerkend van hierdie eeu geword, en veral van die afgelopen twee dekades, dat ou geboue en huise steeds afgebreek word om plek te maak vir groot moderne geboue wat ongekende hoogtes die lug inskiet. Dit is maar 'n teken van vooruitgang. Ongelukkig egter word daar op die wyse soms ongemerk, sonder dat enigeer, daaroor nadink, ou bande met die verlede afgesny. Die meeste van die geboutjies wat afgebreek word het 'n dik stuk geskiedenis deurgemaak en sou, indien moontlik, boekdele vol kon praat van wat hulle alles gesien het deur die jare heen.

Een van die interessantste geboue uit die dae van die ou Transvaalse Republiek, die Z.A.S.M.-huis, wat seker al deur baie duisende Suid-Afrikaners en buitelanders gesien is, op pad van die Pretoriastasie na die middestad, sal ook binnekort moet plek maak vir 'n ander, groter en miskien mooier gebou, naamlik die nuwe hoofkantoorgebou van die Departement van Naturellesake.

Hoe interessant hierdie ou gebou werklik is, het ons onlangs eers besef toe ons besoek gehad het van mnr. L. R. Middelberg, een van die oorspronklike bewoners daarvan. Toe het ons ons vir 'n paar aangename ure weer terug bevind in die ou dae, die romantiese Republikeinse jare, en sommer meer respek gekry vir dié huis, waar die Staatspresident, S. J. P. Kruger, heelwat op besoek gekom het.

In 1888 het die ou Nederlandsch Zuid-Afrikaanse Spoorweg Maatskappy onder leiding van 'n Direkteur, Ingenieur G. A. A. Middelberg, vader van mnr. L. R. Middelberg, begin om 'n spoorlyn te lê vanaf die grens van Portugees-Oos Afrika na Pretoria, wat toe op 1 Januarie 1895 in gebruik geneem is. Intussen is begin om in Pretoria 'n ampshuis, waarin ook kantore sou wees, te bou vir die Direkteur. Hierdie huis, die Z.A.S.M.-huis is in begin 1894 voltooi en die kantoor is op 1 Februarie van dié jaar gevestig, terwyl mnr. Middelberg sy gesin uit Nederland laat kom het, wie hulle toe in Junie in die huis gevestig het. Mnr. en mev. Middelberg en drie van hulle kinders, waarvan mnr. L. R. Middelberg, wat ons besoek het, die jongste was, het toe hulle intrek in die huis geneem, en, soos mnr. Middelberg ons vertel het, het dit een van die geselligste woonhuise van Pretoria geword. Daar was altyd 'n deurloop van gaste in die huis en veral het mense wat van Nederland af gekom het, gewoonlik eers vir 'n rukkie daar gewoon.

Soos hy deur die kamers van die huis gewandel het, het mnr. Middelberg die ou herinneringe teruggeroep van gebeurtenisse wat hy daar meegemaak het, en kon hy talle van interessante staaltjies vertel. Op een geleentheid, het hy ook vertel, sou die Z.A.S.M. 'n mooi salonrytuig aan



president Kruger aanbied. 'n Spesiale funksie is toe gereël vir die oorhandiging van die rytuig, wat vandag nog by die Krugermuseum in Pretoria te sien is. Op die dag voor die oorhandiging toe die ou mnr. Middelberg, die Direkteur, sy middagslapie geniet, klop daar iemand by die voordeur aan, en toe stap niemand minder dan die President self, onaangemeld, die huis binne. Hy sê toe dat hy nie meer sy nuuskierigheid kon bedwing om die „ou waentjie” te sien nie, en net gou vooraf wou kom kyk hoe hy lyk.

Dit, het mnr. Middelberg vertel, was nie so 'n ongewone gebeurtenis nie. Die President was goed bevriend met sy vader, en het ook 'n baie hoë dunk van hom gehad, en, soos uit die argiefstukke van staatssekretaris Leyds geblyk het, wou hy hom later, as die oorlog nie tussenby getree het nie, aanstel as Staatsfinansier.

Mnr. Middelberg het nog goed onthou hoe die huis bewoon was en kon selfs dadelik sien waar die gebou in later jare effens verander is. Die noordelike voorkamer was byvoorbeeld die ontvangskamer terwyl die groot suidelike voorkamer die kantoor van die klerke was, en daarnaas die kantoor van sy vader. Bo het hulle almal hulle slaapkamers gehad. Van die stoep het hulle voorheen kon uitkyk op Meintjieskop, wat vandag onmoontlik is weens die baie hoë geboue tussenin. Oorkant hulle was net die huis van wyle Eddie Bourke, wat tot onlangs nog die landbouafdeling van ons Departement gehuisves het, en verder was daar in die omgewing nog maar min gebou.

In 1899 is die ouers van mnr. Middelberg terug na Nederland, waar mnr. Middelberg toe 'n kommissaris van die Maatskappy geword het. Die plan was toe dat hy later sou terugkom om in die diens van die Republiek te kom, wat hy baie graag wou, aangesien hy 'n baie hoë bewondering vir president Kruger gehad het.

Die jong mnr. Middelberg het toe agtergebly om sy skoolloopbaan by die Staatsgimnasium te voltooi. Hy het toe in die Z.A.S.M.-huis bly woon by die gesin van Jonkheer J. van Kretschmar van Veen, sy vader se opvolger. Hierna het hy in 1900 vir 'n tydperk as lid van die Hollander Korps deelgeneem aan die oorlog, waarna hy terug is na Nederland. Sy belangstelling en liefde vir die jong land het groot gebly en hy was later vir 15 jaar lank Voorzitter van die Nederland-Zuid-Afrika Vereniging. In 1949 was hy met die onthulling van die Voortrekker-monument dan ook een van die vier rapportryers wat uit Nederland gekom het. Met sy aftrede uit die Koloniale diens het mnr. Middelberg toe in 1951 na Suid-Afrika geëmigreer om hom in Pretoria te vestig.

Na die Driejarige Oorlog is die Spoorwegmaatskappy uit die gebou uitgesit, en is dit betrek deur die leër, wat vir baie jare daar gevestig was.

←

Die historiese Z.A.S.M.-Huis op die hoek van Paul Kruger- en Jacob Maréstraat, wat so pas gesloop is.

So het die groot suidelike voorkamer later ook die kantoor van generaal De la Rey geword en is dit inderdaad hiervandaan dat hy en generaal Christiaan Beyers op 15 September 1914 met die motor vertrek het na Potchefstroom en Lichtenburg waarin generaal De la Rey die aand in Langlaagte teen sewe-uur deur 'n koeël getref en gedood is.

Nie lank hierna nie het die Departement van Naturellesake uit die Uniegebou uitgetrek en in die Z.A.S.M.-huis ingetrek, en was vir baie jare lank die hele hoofkantoorpersoneel van die Department hier gehuisves. Die groot noordelike voorkamer wat vroeër die ontvangskamer van die familie Middelberg was, het die kantoor van die Sekretaris van Naturellesake geword, en het onder andere dr. Smit, dr. Mears en die huidige Sekretaris, dr. Eiselen tot in 1952, hier hulle kantoor gehad. Die kantoor van mnr. Middelberg het die kantoor van die Onder-Sekretaris geword en manne soos mnr. J. S. Allison en later Howard Rogers het hier gewerk. Die suidelike voorkamer, waar generaal de la Rey ook sy kantoor gehad het, het die kantoor van die Minister geword, alhoewel hy nog sy kantoor in die Unie-gebou behou het, en minister Piet Grobler het heelwat gebruik hiervan gemaak.

Met die stigting van die inligtingsafdeling het dié die gebou gebruik, maar ook daarvoor het die gebou al te klein geword en vandag is net die fotograawe, en dan ook die Naturellevertalers en tikkers nog daarin. Vandag kan mens jou moeilik voorstel dat wat nou die kamer is van een fotograaf, voorheen die hele Personeelafdeling gehuisves het, en dat die hele lande-afdeling gesit het waar nou 'n paar tikkers werk. Hierdie gebou, wat binnekort moet afgebreek word, het inderdaad 'n lang en belangrike geskiedenis agter hom, en dit is nodig dat 'n mens vir 'n oomblik daarvoor nadink, voordat hy nie meer daar sal wees nie.

— H. O. MÖNNIG.

(Met erkenning aan „Bantoe”, Januarie 1958).

Johannesburg, 18 Januarie 1958.

Die Redakteur,
BANTOE,
Posbus 384,
Pretoria.

Waarde Heer,

Ek het die artikel in u Januarie 1958 uitgawe oor die Z.A.S.M.-huis baie interessant gevind veral daar ek oor die tydperk 1929 tot 1952, verskillende kamers in die gebou, insluitende party waarvan u melding maak, gebruik het. Vergun my dus die voorreg om die voorlaaste paragraaf aan te vul.

Volgens 'n omsendbrief, uitgereik deur die Sekretaris van Naturellesake, op 14 Augustus 1919, het die Department van Naturellesake blykbaar in daardie maand die Z.A.S.M.-huis betrek. Aangesien generaal Botha op

7 Augustus 1919 oorlede is, is dit byna seker dat hy nooit 'n kantoor daar gebruik het nie, howel hy tot sy dood Minister van Naturellesake was.

Totdat dr. Smit in die Department diens aanvaar het, was die groot noordelike voorkamer wat vroeër die ontvangskamer van die familie Middelberg was, gebruik as die Minister se kantoor en dit is dikwels gebruik agtereenvolgend deur generaal Smuts, generaal Hertzog, dr. Jansen en mnr. Grobler. Die suidelike voorkamer was die kantoor van die Sekretaris van Naturellesake en is gebruik deur mnr. E. Barrett en mnr. Frikkie Herbst. By laasgenoemde se aftrede het die Minister en die Sekretaris kamers geruil, maar mnr. Grobler het die suidelike kamer min gebruik. Hy het hom byna sonder uitsondering in die Sekretaris se kantoor tuisgemaak. Die suidelike voorkamer is dus gewoonlik deur ander beamptes in die stilligheid gebruik totdat die Barret-Young komitee aangestel is en sy intrek daar geneem het. Hierdie komitee wat bestaan het uit mnr. A. L. Barrett en J. M. Young, het 'n verslag uitgebring wat die grondslag gevorm het vir die verrykende wysigings in 1937 van die Naturelle (Stadsgebiede) Wet.

Na hierdie komitee was die Stadsgebiede Afdeling daar gehuisves en toe later die Ondersekretaris.

Met agting,
Die Uwe,

M. SMUTS.

(Oorgeneem uit „Bantoe”, Februarie 1958.)

MUSIEKAANDE BY DIE FAMILIE MIDDELBERG IN DIE Z.A.S.M.-HUIS, PRETORIA

IN die „Hertzog-Annale van die Suid-Afrikaanse Akademie vir Wetenskap en Kuns,” Tweede Jaargang-Eerste Aflerwing, Julie 1953, vind ons die besonder lesenswaardige „Briewe uit Transvaal van G. A. A. Middelberg (1896-1899),” ingelei en toegelig deur dr. F. J. du T. Spies. In sy inleiding verduidelik dr. Spies hoedat dit die gewoonte was van mnr. Middelberg, die voormalige Direkteur van die N.Z.A.S.M., om elke Sondagoggend briewe aan sy familielede in Europa te skryf. In die briewe kom daar talryke verwysings voor na die bekende Z.A.S.M.-huis, op die hoek van Markt- (tans Paul Krugerstraat) en Jacob Maréstraat, waar die Middelberg-gesin in die loop van 1894 hulle intrek geneem het.

„Sy briewe,” skrywe dr. Spies, „gee 'n intieme kyk in die familielewe

van die huis Middelberg; in die eerste plek van die huismoeder, meer sosiaal van geaardheid as haar eggenoot, in haar talryke daaglikse, huislike en ander pligte . . . Sy het van haar huis 'n musieksentrum gemaak, waar elke Saterdag aand die beste gehoor is wat Pretoria op dié gebied kon oplewer. Reisende musici het daar dikwels 'n heenkome gevind."

Aangesien die musiekaande aan die huis van die Middelbergs 'n besondere kenmerk was van die kulturele lewe in Pretoria teen die einde van die Republikeinse Bewind, word die verwysings daarna in die briewe hier in 'n artikel byeen versamel, waardeur ons 'n beter geheelbeeld van die destydse musiekbedrywigheid in die Z.A.S.M.-huis kan vorm.

Zondag 3 Mei 1896. We hebben dan Donderdags onzen regelmatigen muzickavond. Tegen het souper om zeven uur komen een groot getal mooi aangekleede dames de intiemenen bij ons aanzitten. Na het souper komen nog meer mooi aangekleede dames met mannen en er komen ook mannen alleen. Twee muzickmeesters, een voor leiding en een voor accompanement en ook eens te spelen. Alle kamers verlicht. De Heeren in mijn kamer wereldverbeteringen te maken, en de dames zingen en oefenen kwartetten, Ma vooraan en Annewim (Anna Wilhelmina Middelberg, die enigste dogter in die familie) met groote ijver en helder luid klinkende stem.

Zondag 25 Juli 1897. Groote plannen worden gesmeed. We zullen een opendeur-avond Zaterdag beginnen waarvoor regelmatig een viool-piano artist aangenomen is. Dat, met de Zondagsche lunch, zal onze bijdrage zijn tot gezellig verkeer. Diner's worden afgeslagen en niet gegeven. De evolutie in de Engelsch sprekende wereld is gelukkig diner-afkeerig en wij volgen maar al te gaarne. Buitendien is onze omgang bijna uitsluitend met menschen voor wie dinner's maar lastig zijn. Onze positie is nu zoo geconsolideerd dat we niet meer toenadering tot officiele vreemde kringen of grootheden behoeven te koesteren.

Zondag 15 Augustus 1897. Gisteren de eerste muziekavond bij ons. Nog maar een paar genodigden en Ma afwezig, die zich wat zwak gevoelde. Daar kwam in onze, met 112 kaarssterkten electrisch verlichte kamer de violoncel ingedragen en twee violen. En 't begon. Aanwezig de violist-pianist ten Brink (musiekonderwyser te Pretoria), artist, Dr. Breyer (Dr. H. G. Breyer, onderwyser aan die Staats-gimnasium en sedert Februarie 1897 Waarnemende Direkteur van die Mynskool), cellist en de Heer Fockens (W. J. Fockens was Sekretaris van die Volksraad) met vrouw. Daarbij de zoo nu en dan „ol" gillende Nine (Doyer, onderwyseres aan die Staatsmeisieskool), Annewim en ik. Een trio, Sonate van Beethoven, werd allerslechtst gespeeld, een jammer voor menschenzielen. Maar toen werd het heter en we geraakten opgewekt. Toen de dames al weg waren, gingen de heeren nog naar mijn kamer om een orgelstuk te hooren door ten Brink gespeeld. Om elf was het huis donker. 't Kan wat worden, 't is mooi in mooie kamers mooie muziek te hooren --- maar de geest dient er

bij te zijn. Ma wil stumperds laten bijdragen tot het genot, en we weten wat dit is, en ik wil alleen artisten, al is het er maar één, hooren. Hier zal weer te transigeeren (gee en neem) zijn.

Zondag 19 September 1897. Nog klinkt de muziek van gisteren avond in onze ooren, piano en orgel, want er kwam geen begeleider van de viool opdagen. Ik was wel wat moede en verdroogd door een dag vol zon en stof in Johannesburg . . . Ik was dan stoffig te huis gekomen en vond de brieven uit Europa, las de bekende schrijffiguren en nam de beelden in me op toen de muziek begon en aandachtig werd aangehoord door de scherp verlichte toehoorders. Ja dat is wel het eenige wichtige, vertelbare feit van de week, anders gingen de dagen en kwamen de avonden en werden we gewekt door heldere zonnestrallen vroeg in den ochtend.

Zondag 26 September 1897. Daar heeft dan zoeven het midden-eeuwsche kerkkoraal door het huis geklonken dat de slapenden wakker gemaakt heeft. 't Was gisteren avond een mooie salon bij ons. Nieuwe sympathieke gezichten, Mevr. Nieuwenhuys voor het eers na haar ziekte. Dr. Leyds speelde mooi als een volleerd artist de vioolpartij in een Mendelssohns trio. We hadden een mystiek noorse sonate van Grieg op viool en piano en een Benedictus van McKenzie evenzoo. 't Was een mooi geheel en om elf sliepen we kalm in. Wat een herinnering vol licht en kleuren en toonen voor later dagen wanneer dit alles voorbij gegaan zal zijn, om plaats te maken voor nieuwe beelden en nieuwe vormen met nieuwe menschen, of zonder menschen in nieuwe omgevingen.

Zondag 3 October 1897. Gisteren avond was de muziek uitvoering bijzonder mooi nu het strijkkwartet compleet was en twee beroepskunstenars telde. 't Waren volle kamers, warm maar erg mooi.

Zondag 10 October 1897. De muziekkavond was kalm, met sympathieke gezichten om ons heen.

Zondag 24 October 1897. Gisteren avond op de muziekkavond die ten gevolge van het programma buitengewoon bezocht was en twee volle groote kamers vulde, speelde een kwartet, met den Staatssecretaris (Dr. W. J. Leyds) als medewerker. Menschen waren gekomen met partituren en er deed zich hooren een klein joden jongetje, een licht, de Groot genaamd. Er waren Hollanders en Engelschen, de maecenen. De jongens waren schenkers. Maar wat ik zeggen wilde, zoo tusschendoor kreeg ik eene ontboezeming van die teere bleeke directrice van de hoogere meisjesschool, juffrouw Adriani, die met haar zwak lichaam een taak vervuld onophoudelijk, vooral door het groote internaat aan de inrichting verbonden, en die met een heilig vuur bezield, jubelend door het leven en haar plicht wandelt en deze Gods-aarde heerlijk vindt en dankbaar is voor elke zonnestraal en elke bloem en voor haar heerlijk werk. 't Is een lust.

Zondag 31 October 1897. 't Was gisteren middag en avond noodweer.

Hevige onweersbuien en zware regen; toch kwamen er voor de muziek zoveel menschen opzetten dat de kamers gevuld waren en daaronder Dolly, eigenlijk Henriette Jorissen (dogter van dr. S. J. P. Jorissen, kort hierna verloof en later getrouwd met Martien Middelberg, oudste seun uit die familie), die met lieve blikken de leden der familie aanzag en eindelijk in een wagentje verdween.

Zondag 12 December 1897. Dinsdag concert, de Atalia van Mendelsohn. Annewim had de sopraan solo. Een vol theater, alle menschen in rok en mooiste baatje, wij in een prosceniumloge, een echt huiselijk feest in de goede beteekenis. Het kind zong goed, had zeker de beste school van de drie solisten en 'n geheel was mooi en werkelijk edel genot gevend. Den volgenden avond dan een huwelijksfeestje voor onze logé's van Goor. (Kees van Goor was 'n amptenaar van die N.Z.A.S.M. op Waterval-Boven. Sy vrou het uit Nederland gekom.) Daar kwamen tal van Zasm met hul egades en we gaven tableaux vivants, zelf bedacht en Annewim zong met van Loenen Martinet (Amptenaar van die N.Z.A.S.M.), dat bekende duet, die twee oudjes die zich hun trouwen in de herinnering terug roepen. Het duurde tot een uur . . .

Zondag 23 Januari 1898. En Zaterdag avond lost zich alles op in Beethoven op viool en piano, dat dan wel wat vermoeid wordt aangehoord waarbij echter de goede Moeder onvermoeid de hoofdplicht vervult van beleefde, vriendelijke gastvrouw te zijn.

Zondag 20 Februari 1898. De muziekkavond, als zijnde een instuif ('n minder formele geleentheid) ging door, Mevrouw Nieuwenhuys ontvangende als matrone.

Zondag 13 Maart 1898. 't Was gisteren avond een uitgezochte muziekkavond. Eerst tegen twaalf uur lagen we te rusten. Het regende dat het goot en zoo waren de kamers maar losjes vol en was er geen gebrek aan stoelen. Dr. Leyds speelde viool en twee beroepskunstenaars violencel en piano, en ze gaven een nieuw lang russisch toonwerk, wonderbaar mooi en daarna nog meer en meer. Ze hadden er lang voor gestudeerd en de eerste uitvoering was in onze zalen. 't Zal toch jammer zijn wanneer die tijden als een droom achter ons liggen.

Zondag 3 April 1898. 't Zijn roezige dagen en vrije tijd hebben we niet. Nog slapen de menschen na de schitterende avond gisteren. De Volksstem had medegedeeld dat de vrienden van Mevr. de Waal (eggenote van die Nederlandse konsul in Kaapstad, wat by die Middelbergs in Pretoria op besoek was), verwacht werden op de gewone Zaterdagavond receptie bij de familie Middelberg. En daar stroomde het. Zestig menschen verdrongen zich in de zalen waar het groote Trio van den Rus door dr. Leyds, Reepmaker en ten Brink gespeeld werd. Mevrouw de Waal als koningin . . . glimlachte tegen al die prachtig aangedane menscheid.

Zondag 8 Mei 1898. 't Was een weinig bezochte avond gisteren. Dr. Leyds was er voor het laatst en speelde veel en mooi.

Zondag 15 Mei 1898. 't Gewone Zondagochtendbeeld . . . de overige huisgenoten slapen en ontwaken zoo de een na den ander, vooral wanneer de muziekaavond wat langer geduurd heeft. Ik heb een klein uurtje gelezen en een koraal gespeeld, waarna er in de bovenkamers beweging komt . . . En wat gebeurde er meer? 't Gewone uitgaan. Annewim naar jongelui's gil-avondjes, naar muziekuivoeringtjes van een werkliedenvereniging, naar muzieklessen, naar gymnastiek- en sport-oefeningen.

Pinkster 1898. We hadden gister avond in klein gezelschap goede muziek, besloten door goed orgelspel in mijn kamer. En de week bracht het vertrek van Leyds, na voorafgegane afscheids diners met veel geredevoer. Na veertien jaar gaat die man naar Europa terug zonder dat hij en zijn huis heeft wortel geschoten in dezen grond, en moede vertrekt hij met een verzwakt lichaam na de geweldige inspanning van zoveel werk.

5 Juni 1898. Zal Zuid-Afrika Hollandsch zijn, ten deele, en Hollandsch blijven, dan moeten Hollandsche menschen er Hollandsche beschaving brengen, *beschaving en verfijning in alle vormen, van liederen tot prenten*, en het belang moet medebrengen de taal te kunnen verstaan.

Zondag 3 Juli 1898. Nog klinken in de ooren de wonderbare toonen van een trio van Niels Gade (1817-1890, Deense komponis en dirigent), dat onze talrijke gasten gisteravond in verrukking bracht. Om even vóór half elf liepen een paar even naar den trein om vriend van Boeschoten naar Europa te zien vertrekken . . . Acht-en-dertig jaar was de man in de Transvaal. Hij kwam arm met zijn ouders, werd schoolmeester en werkte en klom . . .

Zondag 10 Juli 1898. Gisteren avond liet zich voor het eerst bij ons hooren juffrouw van Griethuyzen (suster van Van Griethuyzen, vennoot in die firma Tilanus en Griethuyzen, 'n kruidenierswinkel op die suidoostelike hoek van Markt- (Paul Kruger-) en Skinnerstraat, later getrouwd met Tilanus), een grondig gevormd zangeres. Maar we hadden meer muziek deze week. Een Duitse pianist Friedenthal (rondreisende Duitse pianist) kwam op zijn rondreis in Pretoria en speelde. Hij had een introductie aan ons en hij at ook bij ons. De man kwam binnen op de visite die hij maakte en „begrüßte das kunstliebende und musikfreundliche Haus Middelberg,” wat nu eenmaal „overall” bekend was.

Als ik . . . 's avond alleen zit, de kinderen feestvierend en de moeder werken der barmhartigheid doende, dan zit ik met mijn slaaprok aan, heel alleen, en de schilderachtige verjaarmuts op, en ik lees de heerlijke verzen van Racine en speel er een melodie op het orgeltje tusschendoor.

Zondag 21 Augustus 1898. Dan was een paar dagen bij ons de pianist Friedenthal en we hadden met hem een muzikale avond met de uitgezochte regelmatige bezoekers. Even als in Europa fluisterde men scherp afkeurende kritiek, natuurlijk sterk gesteund door de lokale musici en muziek-